

**SOLIQ TO'LOVCHILAR FAOLIYATINI BAHOLASH VA SOLIQ
NAZORAT QILISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH
MASALALARI**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

mustaqil tadqiqotchisi

PhD Ismailov Bobir Salomovich

Annotatsiya: Mazkur maqolada soliq organlari tomonidan tekshirish va soliq to'lovchilar faoliyatini nazorat qilish amaliyotini takomillashtirish orqali ularning mumkin bo'lgan soliq to'lashdan bo'yin tovlash holatlarini aniqlash, adolatli soliqqa tortishni ta'minlash va pirovardida soliq tizimining umumiy samaradorligiga hissa qo'shish imkoniyatlarini oshirishi mumkinligi organilgan va xulosalar shakllantirilgan. Maqolada xorijiy tajribalarni O'zbekiston sharoitida tatbiq etishning afzalliklari va muammolari yoritilib, milliy soliq siyosatini takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: soliq tushumlari, tahlika-tahlil, xavflar, samaradorlik, raqamli platforma, usullar va vositalar, ilg'or axborot-kommunikasiya texnologiyalari, tahlil, optimallashtirish, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliq tizimining samarali faoliyat yuritishi soliq to'lovchilar faoliyati ustidan amalga oshiriladigan soliq nazoratining mukammal tashkil etilishiga bevosita bog'liqdir. Soliq nazorati davlat moliya siyosatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u byudjet daromadlarining barqarorligini ta'minlash, soliq qonunchiligiga rioya etilishini nazorat qilish hamda soliq intizomini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu jihatdan, soliq to'lovchilar faoliyatini soliq nazorati orqali tartibga solishning nazariy asoslarini chuqur o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentning "O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi to'g'risida" gi

Farmoni bilan mamlakatda soliq islohotlarining asosiy yo'nalishlari belgilab berildi. 2020-yil 1-yanvardan boshlab tovarlarni (xizmatlarni) sotishda xo'jalik yurituvchi sub'ektlar hisobvara-q-fakturalarni elektron shaklda taqdim etishi va qabul qilishi shartligi va soliq to'lovchilar elektron hisobvara-q-fakturalar operatorini o'z xohishlariga ko'ra tanlashlari mumkinligi qayd etildi.

Yashirin iqtisodiyotni jilovlash hisobiga soliq bazasini kengaytirish maqsadida, zamonaviy soliq ma'murchilining yangi instrumentlari - elektron hisobvara-q-fakturalari, onlayn nazorat kassa mashinalaridan foydalanish, tovarlarni markirovkalash, elektron shartnoma tizimlari joriy etilganligi natijasida, 2016-yilda YaIM yashirin iqtisodiyotning ulushi 59 foiz bo'lgan bo'lsa, 2021-yilga kelib 7 foiz punktga pasaytirildi yoki 52 foizga tushirildi. Bu o'z navbatida soliq tushumlarining oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, 2016-yilga nisbatan 2021-yilda tushumlar 4 baravarga o'sgan bo'lsa, 2023-yilda Davlat budjeti daromadlari prognoz ko'rsatkichlariga nisbatan 100,4 foizga bajarilib, haqiqatda ijrosi 233,6 trln.so'm bo'ldi, Bu o'tgan yilgi daromadlarga nisbatan 31,7 mlrd.so'mga yoki 15,7 foizga ko'p bo'ldi.

Soliq islohotlar boshidan asosiy e'tibor soliq yukini pasaytirish va tadbirkorlik sub'ektlari uchun qulay bo'lgan teng raqobat sharoitini yaratishga qaratilib, bunga o'z navbatida biznes sub'ektlari ham faollik bilan javob bermoqda.

Tadbirkorlik sub'ektlariga yengilliklar yaratish va ularni yanada qo'llab-quvvatlash maqsadida keyingi yillarda qabul qilingan me'yoriy hujjatlarga muvofiq:

tadbirkorlik sub'ektlariga zararlarni joriy soliq davri soliq bazasining 60 foizidan ortiq bo'lmagan miqdorda 10-yil mobaynida kelgusiga o'tkazish bo'yicha cheklovlar bekor qilindi;

qo'shilgan qiymat solig'ining salbiy summasini o'rnini qoplash (qaytarish) uchun soliq organlariga ariza bilan alohida murojaat qilish haqidagi majburiy talab bekor qilindi;

oxirgi bir yil davomida valyuta tushumlarini o'z vaqtida ta'minlab kelayotgan va eksport shartnomalari bo'yicha muddati o'tgan debitor qarzdorligi bo'lmagan intizomli soliq to'lovchilarga eksport qilinadigan tovarlar uchun

ishlatilgan, haqiqatda olingan tovarlar (xizmatlar) bo'yicha to'lanishi lozim bo'lgan (to'langan) QQS summasini soliq to'lovchining O'zbekiston Respublikasidagi bank hisobvarag'iga chet el valyutasi tushumi kelib tushishidan qat'iy nazar hisobga olish tartibi belgilandi va shu kabilar.

Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS)ni asossiz hisobga olinishini bartaraf etish bo'yicha muammo eng katta masala sifatida yuzaga chiqmoqda. Tahlillarning ko'rsatishicha, 2022-yil yakunlariga ko'ra, elektron hisobvara-q-fakturalari hamda "Tahlila-tahlil" dasturiy mahsulotlari orqali 7 ta bosqichda tovar aylanmasi 12,6 trln.so'm va QQS 1,67 trln.so'mni tashkil etgan 857 ta "shubhali" korxonalar segmentlab olingan. Budgetga katta miqdorda zarar yetkazganliklari munosabati bilan 857 ta korxonadan 825 tasi bo'yicha hujjatlar huquqni muhofaza qiluvchi organlarga yuborildi (1 ta sub'ektda kameral soliq tekshiruvlari o'tkazilmagan, 10 tasida tafovut aniqlanmagan, 16 tasi aniqlangan tafovut bo'yicha qayta hisobot taqdim qilgan, 2 tasida oldin jinoyat ishi qo'zg'atilgan, 3 tasida yakuniy soliq auditi o'tkazilgan) va 40 tasiga jinoyat ishi qo'zg'atilgan.m1.3. O'tkazilgan soliq tekshiruvlari natijasi bilan 13 ta korxonada aniqlangan kamchiliklar, jumladan "shubhali" deb topilishiga asos bo'lgan holatlar to'liq bartaraf etilganligi sababli ushbu ro'yxatdan chiqarilgan va va kontragentlarining 22,6 mlrd.so'mlik QQS inobatga olingan.

Kontragentlar bo'yicha nazorati tadbirlari doirasida "Shubhali" korxonalar bilan ishlagan 17 956 ta kontragentning 17 594 tasiga (99,9 foizi) 1,6 trln.so'mlik QQS asossiz hisobga olganliklari va xatoliklarini bartaraf etishlari to'g'risida xabarnomalar yuborilgan, 4 bosqich jarayonida aniqlangan 101 ta "shubhali" korxonalarda amalga oshirilgan kameral soliq tekshiruvi xulosasiga asosan 5ta korxona ro'yxatdan chiqarilib (3 ta-tafovut aniqlanmagan, 2 ta-klaster), ularning 303 ta kontragentga nisbatan soliq nazorati tadbirlari amalga oshirilmasligi belgilangan. 17 022 ta korxonada kameral soliq tekshiruvi tayinlanib, 16 999 ta korxonada (99,8 foizi) 1 617 mlrd.so'mlik asossiz "zachet"ga olingan QQS summalari bo'yicha kameral tekshiruvlari yakunlangan.

O'tkazilgan tekshiruvlar natijasida 16 608 ta kontragentlarning (98,8 foizi) 1 505,5 mlrd.so'mga "bir kunlik" firmalar bilan ishlaganliklari tasdiqlangan, Shundan, 3 913 tasi 160,8 mlrd.so'mga ixtiyoriy ravishda qayta hisobot taqdim etgan, 110 tasi (0,6 foizi) 24,5 mlrd.so'mga qisman tasdig'ini topgan, 392 tasi (2,2 foizi) 87 mlrd.so'mga asoslovchi hujjatlar taqdim etilganligi uchun undirilgan mablag'lari qaytarib berilgan, Amalga oshirilgan soliq nazorat tadbirlaridan kelib chiqqan holda, soliq organlari tomonidan 14 068 ta korxonaning ShXVda hisobga olingan QQS summasiga Soliq kodeksining 266-moddasi talabida 1 448 mlrd.so'mga tuzatishlar kiritilgan, soliq xavfi darajasi uncha yuqori bo'lmagan (50 mln.so'mgacha) 5 823 ta korxonaga kiritilgan tuzatishlar natijasida hosil bo'lgan 84 mlrd.so'mlik soliq qarzdorligi to'lov muddati 2023-yil 31-dekabrqa qadar uzaytirilgan, o'z kamchiliklarini tan olgan va ariza bilan murojaat qilgan 785 ta sub'ektga 102 mlrd.so'mlik QQS joriy yil dekabr oyiga qadar teng ulushlarda bo'lib-bo'lib to'lashlariga ruxsat berilgan.

Ma'lumki, Soliq kodeksining 138-moddasiga ko'ra QQS summasi o'rnini qoplashga nisbatan kameral soliq tekshiruvi soliq to'lovchi tomonidan soliq davri uchun soliq hisoboti taqdim etish chog'ida soliq organlari qo'shilgan qiymat solig'ining salbiy summasi o'rnini qoplash (qaytarish) to'g'risida xabardor qilingan kundan e'tiboran o'ttiz kun ichida soliq organining buyrug'isiz, Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan tartibda amalga oshirilishi belgilangan. QQS summasi o'rnini qoplashga nisbatan kameral soliq tekshiruvi natijalariga ko'ra soliq hisobotiga o'zgartishlar kiritish haqidagi talabnoma yozib berilmasligi belgilangan. Vazirlar Mahkamasining 14.08.2020-yildagi 489-son qarori bilan tasdiqlangan "QQS summasi o'rnini qoplash tartibi to'g'risida nizom"ning 25-bandida, soliq to'lovchi va unga tovarlarni (xizmatlarni) yetkazib berish bo'yicha operatsiyalar ketma-ketligida ishtirok etgan kontragentlar tomonidan QQS hisoblanmaganda (to'liq hisoblanmaganda) soliq summasini qoplashni rad etishga asos bo'lishi ko'rsatilgan.

Amalda ayrim yetkazib beruvchilar tomonidan QQS hisoblanib, soliq organiga hisobotlar taqdim etilsada, budjetga to'lanishi lozim bo'lgan soliq

summasini to'lamasdan faoliyatini to'xtatishi va umidsiz soliq qarzi yuzaga kelishi hollari uchrab turadi. Nizom talablariga ko'ra, ushbu soliq summasini hisobga olgan xaridor, buning natijasida hosil bo'lgan QQS salbiy farq summasi o'rnini qoplashni talab qilishga haqli bo'lib, QQS zanjiri bo'yicha budgetga to'lanmagan soliqning o'rnini budgetdan qaytarishga to'g'ri kelmoqda. Ushbu muammoning yechimi sifatida Soliq kodeksining 138-moddasida nazarda tutilgan me'yor: soliq organi tomonidan taqdim etilgan soliq hisobotida soliq organida mavjud bo'lgan ma'lumotlar bilan tafovutlar va (yoki) xatolar aniqlansa, soliq to'lovchiga soliq to'lovchining shaxsiy kabineti orqali soliq hisobotiga tegishli tuzatishlar kiritish to'g'risidagi xabarnoma yuborishni joriy qilish maqsadga muvofiqdir. Soliq to'lovchi tegishli tuzatishlar kiritish to'g'risidagi xabarnomaga ko'ra aniqlashtirilgan soliq hisobotini yoki tafovutlarning asosini taqdim qilmasa, majburiyatning bajarilmaganligi soliq organi tomonidan soliq to'lovchida kameral soliq tekshiruvini tayinlash hamda soliq summasi o'rnini qoplash bo'yicha murojaat rad qilish uchun asos bo'ladi.

Shuningdek, yuqorida keltirilgan Nizomning 25-bandida soliq to'lovchi va unga tovarlarni (xizmatlarni) yetkazib berish bo'yicha operatsiyalar ketma-ketligida ishtirok etgan kontragentlar tomonidan QQS hisoblanmaganda (to'liq hisoblanmaganda) hamda to'lanmagan (to'liq to'lanmagan) taqdirda, ushbu kontragentlardan hisobga olingan soliq summasi qaytariladigan soliq summasidan chegirib qolinishini nazarda tutuvchi norma kiritish hamda Soliq kodeksining 266-moddasiga, soliq to'lovchi haqiqatda olingan tovarlar (xizmatlar) bo'yicha elektron hisobvara-q-fakturada ko'rsatilgan soliq summasini yagona g'azna hisobvarag'iga to'lashi va ushbu to'langan soliq summasini hisobga olishga haqli bo'lishini nazarda tutuvchi o'zgartirishlar kiritish zarur deb hisoblaymiz.

Yana bir muammo bu ushbu Nizomning 25-bandida, soliq to'lovchi va unga tovarlarni (xizmatlarni) yetkazib berish bo'yicha operatsiyalar ketma-ketligida ishtirok etgan kontragentlar tomonidan QQS hisoblanmaganda (to'liq hisoblanmaganda) soliq summasini qoplashni rad etishga asos bo'lishi ko'rsatilgan. Amalda ayrim yetkazib beruvchilar tomonidan QQS hisoblanib, soliq organiga

hisobotlar taqdim etilsada, budjetga to'lanishi lozim bo'lgan soliq summasini to'lamasdan faoliyatini to'xtatishi va umidsiz soliq qarzi yuzaga kelishi hollari uchrab turadi. Nizom talablariga ko'ra, ushbu soliq summasini hisobga olgan xaridor, buning natijasida hosil bo'lgan QQS salbiy farq summasi o'rnini qoplashni talab qilishga haqli bo'lib, QQS zanjiri bo'yicha budjetga to'lanmagan soliqning o'rnini budjetdan qaytarishga to'g'ri kelmoqda.

Ushbu muammoning yechimi sifatida mazkur Nizomning 25-bandida soliq to'lovchi va unga tovarlarni (xizmatlarni) yetkazib berish bo'yicha operatsiyalar ketma-ketligida ishtirok etgan kontragentlar tomonidan QQS hisoblanmaganda (to'liq hisoblanmaganda) hamda to'lanmagan (to'liq to'lanmagan) taqdirda, ushbu kontragentlardan hisobga olingan soliq summasi qaytariladigan soliq summasidan chegirib qolinishini nazarda tutuvchi norma kiritish, shuningdek, Soliq kodeksining 266-moddasiga, soliq to'lovchi haqiqatda olingan tovarlar (xizmatlar) bo'yicha elektron hisobvara-fakturada ko'rsatilgan soliq summasini yagona g'azna hisobvarag'iga to'lashi va ushbu to'langan soliq summasini hisobga olishga haqli bo'lishini nazarda tutuvchi o'zgartirishlar kiritish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Ana shunda kontragent tomonidan QQS zanjiri bo'yicha budjetga to'lanmagan soliqning o'rnini budjetdan asossiz qaytarishning oldini olinadi.

Umuman olib qaralganda kontragentlar faoliyatni soliq nazorati orqali ularni muvofiqlashtirish bu soliq ma'murchiligining muhim ajralmas qismi hisoblanadi. Soliq ma'murchiligida aynan ana shunday soliq nazoratini amalga oshiruvchi tashkiliy tuzilmalarning faoliyatini yo'lga qo'yish, mavjudlarini soliq nazoratining samaradorligini ta'minlash yuzasidan yanada takomillashtirish bu boradagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ma'lumki, Davlat soliq qo'mitasi tarkibida faoliyat ko'rsatadi, ushbu Soliq nazorati departamenti o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksiga, O'zbekiston Respublikasining "Davlat soliq xizmati to'g'risida"gi Qonuniga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmon va qarorlariga, Vazirlar Mahkamasining qarorlariga hamda boshqa qonunchilik hujjatlariga, Qo'mitaning ichki me'yoriy hujjatlariga muvofiq amalga oshirib keladi.

Xulosa va takliflar.

Soliq to'lovchilar faoliyatini nazorat qilishda riskka asoslangan yondashuvlarni keng joriy etish, raqamli soliq nazorati vositalarini rivojlantirish hamda soliq organlari va soliq to'lovchilar o'rtasida axborot almashinuvini kuchaytirish orqali soliq nazoratining samaradorligini oshirish maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar/Literatura/Reference:

Ismailov Bobir Salomovich "Soliq to'lovchilar faoliyatini nazorat qilishda kontragentlarni tekshirish amaliyotini takomillashtirish" I.f.f.d (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati T.: 2024. -11 b.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси-Тошкент: Гафур Гулом нашриёт уйи 2020.- 640 б.